

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-16>

НАТУРАЛІЗМ В ОПОВІДАННЯХ АНТОНА ШАБЛЕНКА ЯК ЗАСІБ РОЗКРИТТЯ ВАД СУСПІЛЬСТВА

NATURALISM IN ANTON SHABLENKO'S STORIES TO DISCOVER SOCIETY'S PROBLEMS

Колесник А.В.,

orcid.org/0000-0001-7812-0035

кандидат філологічних наук, доцент,
Університет міста Базель (Швейцарія)

У статті здійснено літературний аналіз творів Антона Шабленка з метою виявлення натуралістичних прийомів, які письменник використовував у своїй творчості, визначено належність А. Шабленка до письменників, які дотримувалися стилю натуралізм.

Проаналізовано оповідання «За півдня» та принципи відображення важкої робітничої ситуації на заводі перехідної доби початку ХХ ст. Визначено збіг сюжетної лінії твору А. Шабленка з романами Е. Золя «Жерміналь» і «Пастка», де описується робота людей на виснаження та догодження бажанням власників підприємств. Розглянуто оповідання «Доля наплювала», «Ліхтарник», «Під великдень».

Оповідання «За півдня» представлено з погляду хлопчика Миколи, який опиняється на заводі, де працює безліч механізмів. Для роботи на заводі Микола має пройти медичний огляд. В оповіданні детально аналізується випадок з іншим працівником, Кармелюком, якого лікар визнав хворим і нездатним працювати. У Кармелюка була велика родина – дружина і четверо дітей, яких він мусив годувати. Висновок лікаря залишає людину без грошей на існування, але водночас є піклуванням про життя людини. Через цей випадок Кармелюк, котрий сильно нервував, втрачає свідомість, падає на підлогу зомлілий, у нього з горла починає текти кров, і з бунтівника, що намагається вибороти право на роботу, він в одну мить перетворюється на хвору і недієздатну людину, якій залишилося жити декілька днів, а то й годин. Випадок із Кармелюком змусив Миколу замислитися про справедливість і згадати свого батька, який також хворів під час роботи, та те, що йому допомагав його керівник, надсилаючи гроші на лікування.

Кульмінацією натуралістичного зображення в оповіданні стає випадок з іншим 15-річним хлопчиком, котрий також працював на цьому заводі та котрий дістав тяжке поранення у стругальному цеху, де йому відрізало обидві руки.

Ключові слова: робітнича ситуація, завод, загроза безробіття, травмування.

In the article a literary analysis of the works of Anton Shablenko in order to identify the naturalistic techniques that the writer used in his work, and belonging A. Shablenko to the writers who adhered the style of naturalism is analysed.

The story “In Half a Day” and the principles of the writer’s reflection of the difficult working situation at a factory during the transitional period at the beginning of the 20th century are analyzed. The coincidence of the story line of A. Shablenko’s work with E. Zola’s novels “Germinal” and “The Trap”, which describes the work of people to exhaustion is determined.

The story “In Half a Day” is presented from the point of view of a boy Mykola, who finds himself in a factory where many mechanisms work. To work at the plant, Mykola must undergo a medical examination. The story analyzes in detail the case of another employee, Karmelyuk, whom the doctor declared sick and unable to work. Karmelyuk had a large family – a wife and four children whom he had to feed. The doctor’s conclusion leaves this person without money to survive. As a result of this incident, the very nervous Karmelyuk loses consciousness, falls to the floor, blood begins to flow from his throat, and from a rebel trying to get a work permit, he instantly turns into a sick and incapacitated person who has only a few days to live left, or even several hours. The case with Karmelyuk made Mykola to think about justice. He remembers his father, who was also sick while working, and how his chief helped him sending him money for treatment.

The culmination of the naturalistic portrayal in this story is the case with another 15-year-old boy, also working at this plant, who was seriously injured in the workshop on the production of wood materials, where both his arms were cut off.

Key words: work situation, factory, threat of unemployment, injury to workers.

Постановка проблеми. Ознаки стилю натуралізму в українській літературі фіксуються вже на початку його існування, в останній чверті XIX століття, проте досі українські науковці дотримуються думки, що яскравим і єдиним представником натуралізму в українській літературі, який свідомо використовував його засоби для якомога точнішої передачі інформації про дійсність, був Іван Франко. Для визначення точної картини натуралізму в українській літературі необхідно здійснити повторний аналіз літературних творів, що їх залишили тогочасні українські письменники. Одним із тих письменників був Антон Шабленко, на творчість якого ми й звернемо увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натуралізм і його основи досліджували українські науковці В. Поважна [10], Д. Наливайко [9], порівняльний аналіз розвитку натуралізму та його ознак в Україні, країнах Німеччини та США здійснено науковцями Н. Венгринович [1; 2], Н. Косило [7], М. Кебало [5]. Згадані дослідники здійснили й аналіз творчості Івана Франка як єдиного представника цього напрямку в українській літературі. Натуралізм у творчості І. Франка досліджували також Т. Гундорова [4], Р. Голод [3], М. Ткачук [11], автор цієї статті [6].

Водночас при дослідженні натуралізму з'ясується, що творчість ще багатьох українських письменників кінця XIX століття залишилася недостатньо проаналізованою. І лише літературний аналіз творів тогочасних письменників дозволить з'ясувати їхню належність до натуралістичного напрямку.

Мета статті – здійснити літературний аналіз творів Антона Шабленка з метою вияву натуралістичного спрямування та визначити належність автора до письменників-натуралістів.

Виклад основного матеріалу. Натуралізм первинно виник у французькій літературі. Його засновником і основним представником вважається Еміль Золя, у творчості котрого було закладене теоретичне підґрунтя цього стилю, зокрема у творі «Експериментальний роман» (1880 р.), де письменник запропонував основи розуміння натуралістичного роману.

Натуралізм досяг найвищого розквіту в Європі у кінці XIX століття, змінивши погляди суспільства на літературу та її значення, проте розвивався цей стиль, підпадаючи під вплив філософських думок, висловлених позитивістами, зокрема натуралісти ставили на перше місце зображення реальних подій, очевидних явищ, відшукуючи їхнє джерело безпосередньо навкруги людини. Тому ці письменники писали насамперед про соціальну дійсність і ті проблеми, які оточували героїв. Позитивісти також висловлювали погляди про те, що будь-яка подія чи явище в житті може бути пояснена з використанням трьох ключових чинників – раси, середовища, моменту, де основним, на наш погляд, виступає вплив середовища.

Якщо згадати основні риси натуралізму, то він характеризувався такими ознаками: неупередженим відображенням дійсності (матеріального довкілля), схильністю до фотографічної точності, відображенням людини під впливом її фізіологічної природи у сукупності із середовищем її життя. Письменники цього напрямку вдавалися до документального відтворення подій, змальовували й неприємні картини життя людини, психічні проблеми персонажів. Вся їхня творчість відбувалася з науковою точністю й об'єктивним змалюванням дійсності, з намаганням перенести всі явища із життя людини у художній твір і надати їхній опис. Проте натуралісти уникали проникнення у сутність зображуваних явищ, тобто відбувалося своєрідне копіювання дійсності без пошуку причин вчинків персонажів.

Що ж до української літератури, то твори тогочасних українських письменників, тобто кінця XIX – початку XX століть, потребують сумлінного переосмислення, адже в українському літературознавстві тривалий час (у період існування Радянського союзу та й після набуття незалежності) побутувала думка, що натуралізму в українській літературі взагалі не було, що й сприяло нашому зацікавленню творчістю Антона Шабленка.

А. Шабленко (1872–1930) походить із міста Суми. Його батько був селянином і займався столярством. Дитячі роки письменника минули в наймитуванні. З початку 1900-х рр. письменник працював робітником на паровозоремонтному заводі у Харкові, де відвідував політичні

збори робітників, за що підпав під переслідування поліцією й у 1898 р. був змушений виїхати до Петербургу. Проте під час перебування в Україні А. Шабленко взявся до редакційної справи та став видавцем революційно-демократичного журналу «Вільна Україна», 6 номерів якого було випущено у Петербурзі в 1906 р. В одному з номерів цього журналу А. Шабленко й опублікував своє оповідання «За півдня», написане в 1890-х рр. у Харкові, за що був засуджений до річного ув'язнення. Проте автор кілька років уникав арешту, переховуючись у різних містах. У 1910 р. був заарештований у Новоросійську і до 1912 р. перебував у петербурзькій в'язниці. Після виходу з тюрми з 1913 по 1917 рр. працював у кредитних конторах у Петербурзі, а далі, до 1925 р., служив у низці радянських установ у Петрограді.

А. Шабленко вважається початківцем пролетарської літератури в Україні. Перше оповідання письменника «Ліхтарник» надруковане у 1899 р. У 1900 р. він видав збірку «Нова хатина», в яку увійшло вісім поезій та оповідання «Доля наплювала». Збірка отримала схвальну рецензію Г. Хоткевича. У Харкові в 1890-х рр. було написане також оповідання «Під великдень». А. Шабленко вів листування щодо своїх віршів із М. Горьким, який також схвально відгукувався про його творчість і рекомендував продовжувати цю роботу, писати те, що бачив і що відчував, писати немов для ворогів, аби приголомшити їх. М. Горький обіцяв надрукувати оповідання А. Шабленка «За півдня» у журналі «Жизнь», але так і не здійснив цього, а в 1901 р. видавництво згаданого журналу було заборонено цензурою.

Нарис «За півдня» був уперше надрукований у журналі «Вільна Україна» у 1906 р., проте Петербурзький комітет у справах друку визнав цей твір злочинним, за що на нього був накладений арешт. Комітет визнавав, що у творі зображено весь жах фабричного побуту і що зміст оповідання розпалює ненависть робітників до хазяїв.

Перш ніж взятися до аналізу цього нарису, ми звернули увагу на певний збіг сюжетної лінії із творами Еміля Золя, зокрема з романом «Жерміналь» (1885), також є певна схожість із романом «Пастка» (1876), де описується робота людей на виснаження, намагання керівників догодити хазяям підприємств. Таку ж картину ми бачимо й у нарисі А. Шабленка, хоча й написаному на 30 років пізніше, ніж твори Е. Золя.

У полі зору письменника – епізод із життя хлопчика Миколки, котрий опиняється на заводі, де працює безліч механізмів. Миколка, наляканий і приголомшений, здивовано спостерігає за роботою різноманітних машин і станків. На заводі Миколка зустрічає Клима, іншого хлопчика, який веде його до місцевої лікарні для проходження медичного огляду для подальшого влаштування на роботу. У конторі Миколка чекав понад три години, поки його прийме керівник підрозділу. Звернемо увагу, що натуралісти ніколи не приділяли уваги часові, їхні персонажі завжди існували поза часом як вільні від часу люди. Тому очікування Миколки проходить дуже швидко і непомітно, під час чого він бачить роботу багатьох механізмів, зрозуміє принципи їхніх дій і дещо призвичаїться до них. Окрім того, він зробив висновок, що люди на цьому заводі мали дуже мале значення, адже все виконували машини, а люди лише обслуговували механізми, були їхніми рабами [12, с. 393]. Миколка бачив себе в майбутньому добрим майстром, котрий уміє виконувати різну роботу, проте на заводі ніхто нікого не вчив, треба було дивитися на те, як працюють машини, та навчатися самостійно. Миколка бачить сонячне світло, яке падає через вікна на робітників у майстерні, та розуміє, що більшість працюють без перестану через страх залишитися голодними, без копійки грошей. Миколка чує бесіду двох хлопчиків, які йшли із двору до майстерні, щодо їхнього бажання лягти погрітися на сонці. Проте другий хлопчик нагадує, що лягти на сонці не можна, що керівник забороняє такі дії, вперше згадуючи про майстра, ім'я якого було Дмитро Миронович, а серед робітників якого називали «жидомор». Ця людина справила на Миколку неприємне враження: його зовнішність не відповідала позитивному враженню, переданому про нього іншими людьми. Через деякий час Миколку покликали до контори та дали прийомний квиток, направивши його до лікаря на огляд. Отож Миколці зосталося пройти лише це «митарство», бо «підприємцям-капіталістам

не потрібне хоре тіло, вони купують тільки свіже і міцне» [12, с. 395], – так в оповіданні натуралістично висловлена думка про ставлення до робітників.

Хворі люди, які прийшли до лікаря, стояли у черзі в самій приймальні лікарні, у сінях і на ганку. Зовсім хворі сиділи на лавах або на підлозі, а здоровіші стояли. Навколо було спекотно й душно, смерділо якимось ліками – так натуралістично зображена картина очікування людьми часу прийому. Миколка вийшов на подвір'я, де вже чекало безліч тих, хто намагався отримати довідку від лікаря про здатність до праці. У розмові двох робітників, котрі очікували на прийом, згадується про збанкрутування двох фабрикантів у м. Катеринослав, внаслідок чого безробітними залишились три з половиною тисячі робочих, яким не було за що купити їжі, через що вони змушені були пристати до роботи на описаному заводі, але за вдвічі зменшену оплату праці (на попередній роботі платили два карбованці, а тепер – один). Але людині не було з чого обирати, бо іншої роботи не було, а їсти треба було щодня. На пропозицію співрозмовника попросити начальство втрутитися в ситуацію і змінити її з нього посміялися, мовляв, начальство ж не з неба падає, а це такі самі люди, які намагаються отримати прибуток із усього.

Лікар почав огляд хворих, але робив це так, наче перед ним були ляльки, яких треба лише перелічити та перевірити, чи не зіпсувалися вони: говорив усім однакові слова «руки, язик, нагнись, не диш і т. п., нікому не більше, не менше» [12, с. 397]. Дійшла черга до Миколки, а за ним і до Кармелюка, котрий отримав від лікаря висновок, що він хворий і працювати не може. Це дуже образило Кармелюка, який вважав, що він хворіє лише тимчасово. У Кармелюка була родина, жінка і четверо дітей, яких він мав утримувати й годувати. З таким висновком про нездатність до праці він залишався без роботи та грошей. Ця ситуація вплинула на його нервовий стан, його голос почав дрижати, груди почали частіше підійматися, внаслідок чого Кармелюк звинуватив керівників заводу в тому, що з їхньої вини він і захворів, а нині вони виганяють його з цієї роботи. Врешті Кармелюк почав фізично опиратися помічникові лікаря, почав шпурляти усе, що було під рукою, в те місце, де був лікар, який втік, розбивши склянки від ліків. Миколка, наляканий, відійшов подальше, у кут кімнати, звідки спостерігав за Кармелюком, з яким скоїлося лихо: він «схопився за груди, ... поточився і важко гепнув на підлогу. Чорна кров хлинула разом з горла. Він зблід і зомлів...» [12, с. 399]. Лікар із помічниками не побачили вже бунтівника Кармелюка. Перед ними лежав хворий, зомлілий чоловік, якому залишилося жити декілька днів, а може й годин.

Миколка тяжко переніс побачений випадок із Кармелюком, йому було шкода хворого та його родини, він хотів голосно плакати, щоб усі чули його ридання, а одночасно з цим відчував злість і ненависть до того, хто був у цьому винний – до лікаря, адже лікар міг підписати Кармелюку лист до праці. Миколка згадав і свого батька, котрий також хворів, коли працював, і помер від хвороби. Але батькові хазяїн-єврей, у якого він працював, допомагав, надсилав йому гроші на лікування. На погляд Миколки, єврей мав менше коштів, ніж власники заводу, які могли б утримувати хворого Кармелюка, що змусило Миколку замислитися над справедливістю.

Миколка йшов далі заводським двором. Раптом він побачив велику кількість людей, що вийшли з майстерень заводу і скупчилися у дворі. Така кількість людей змусила Миколку вирішити, що скоїлося щось надзвичайне. Люди з чорними й запітнілими мокрими обличчями сходилися до середини збору. Раптом біля Миколки з'явився Климко, з яким він познайомився біля входу на завод, який запитав, чи не бачив він пораненого хлопчика. З'ясувалося, що його вже віднесли до лікарні, а поранення він дістав у стругальному цеху, де йому відрізало обидві руки.

На трибуну для виступу вийшов Цурка, котрий нагадав присутнім, як власники заводу, капіталісти, обіцяли спорудити захисні загородки біля станків, аби не допустити каліцтва людей, але пройшло вже два місяці, а нічого не зробили, через що травмувався п'ятнадцятирічний хлопець. Він щойно почав життя, а тепер, без рук, змушений буде жебракувати. На зборах було

вирішено обрати представників, які вимагатимуть від хазяїв заводу дотримання соціальної справедливості: правил безпеки, своєчасної виплати заробітної плати робітникам, поліпшення вентиляції тощо, але збори завершилися нічим, бо представники так і не були обрані.

На думку Д. Кудінова, П. Опанащука, цей твір, а «також подальші твори письменника відзначаються соціальною гостротою, їх наповнюють вже не співчуття і жаль, а віра в міць бунтарської людини, впевненість у її широких організаторських і перетворюючих здібностях» [8, с. 128], що ми і побачили в ідейній лінії цього твору.

Натуралізм спостерігаємо і в оповіданні «Доля наплювала» (1895 р.), у якому перед читачем постає складне життя талановитого Михайла, котрий змушений боротися з долею, а точніше із жорстокою реальністю й оточуючими його людьми, які цінували лише власну кишеню, лицемірно співчуваючи знедоленим людям, але не надаючи їм ніякої допомоги.

Ознаки натуралізму бачимо і в оповіданні «Ліхтарник» (1898 р.), де зображено важке життя Марка, що бореться зі складними соціальними обставинами, змагається з долею, але не зміг подолати алкоголізму та намагання вирішити власні проблеми спиртними напоями. І так само, як в оповіданні «За півдня», ми бачимо намагання героїв подолати дії керівників суспільства, які створюють нестерпні умови для існування людей, і забезпечити собі гідні обставини подальшого життя, чого також досягти не вдається.

Натуралізм в оповіданні «Під великдень» (1898) також розкривається в описі долі несправедливо ув'язненої людини. Микиту відправили за ґрати без свідчень злочину, лише тому, що він заважав урядовцеві. Під час перебування у в'язниці, не здатний витримати важкого оточення, у свято Великодня Микита намагався втекти, за що його вбили охоронці. Наратор звертається до показу контрастної ситуації між горем родини вбитого і релігійними святковими висловлюваннями.

Висновки. Отже, в оповіданні «За півдня» ми побачили зображення важких (рабських) умов праці людей на заводі та їх намагання змінити ці умови, досягти їхнього поліпшення, які завершуються безрезультатно. Схожу ситуацію бунтарства робітників зобразив Іван Франко в оповіданні «Борислав сміється», де важка праця змусила робітників об'єднатися у спілку для досягнення поліпшення. Але так само, як і героям оповідання Івана Франка, робітникам з оповідання А. Шабленка не вдалося досягти поліпшення умов: вони вийшли до міста із прагненням боротися за поліпшення умов праці, але дуже швидко розійшлися по вулицях, так нічого й не сформулювавши у своїх вимогах і нічого не досягши. Лише Миколка, очима якого і були зображені події оповідання, з болем у душі переживав за всіх людей і був впевнений, що незабаром все зміниться.

Зображення подій у стилі натуралізм знаходимо і в оповіданнях «Доля наплювала», «Ліхтарник», «Під великдень», написаних письменником також на рубежі століть.

З огляду на проаналізовані оповідання ми можемо стверджувати, що Антон Шабленко дотримувався вимог натуралізму, використовував його різноманітні засоби і був представником цього літературного стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Венгринович Н.Р. Зооморфна образність у натуралістичній прозі Івана Франка та Френка Норріса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 2017. № 27. Т. 1. С. 112–115.
2. Венгринович Н.Р. Міжнаціональний інваріант художньої системи натуралізму в генетико-типологічних вимірах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. 2012. Вип. 27. Т. 1. С. 129–132.
3. Голод Р. Натуралізм. *Дивослово*. 2012. № 4. С. 50–56.
4. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. Київ : Критика, 2006. 352 с.
5. Кебало М.С. Художній світ творів німецького та українського натуралізму. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Літературознавство*. 2016. № 44. С. 128–137.

6. Колесник А. Єврейська тематика в художній прозі Івана Франка: реалістичні та натуралістичні аспекти : монографія. Siedlce : IKRiBL, 2022. 212 с.
7. Косило Н.В. Типологічні особливості українського та англійського натуралізму в порівняльному аспекті. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. С. 135–138.
8. Кудінов Д.В., Опанащук П.В. Перший український поет-робітник: короткий нарис життя і літературної творчості Антона Шабленка. *Сумська старовина*. 2015. № XLVI. С. 121–136.
9. Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі. *Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів*. Київ, 1996. С. 118–130.
10. Поважна В. Розвиток української літературної критики у 80–90-х роках ХХ ст. (До проблеми критеріїв і методу). Київ, 1973. 268 с.
11. Ткачук М.П. Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції). Тернопіль, 2003. 384 с.
12. Шабленко А. За півдня. *Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ століття: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі) / упоряд. і прим. Є.К. Нахлік*. Київ : Наук. думка, 1989. С. 391–402.